

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA 3 (P3)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2013

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 100

Memorandamu leyi yi na 14 wa tipheji.

XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YO KOREKETA XITSALWANA (50)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
	80–100%	70–79%	60–69%	50–59%	40–49%	30–39%	0–29%
	<u>26–32</u>	<u>22½–25½</u>	<u>19½–22</u>	<u>16–19</u>	<u>13–15½</u>	<u>10–12½</u>	<u>0–9½</u>
VUNDZENI NA NKUNGUHATO Khodi: VN (32 WA TIMARAKA)	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokohaka hi vuenti. -Mahungu ya na ntlhonthlo naswona ya hlutekile. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi hlantswekeke no twisiseka.	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokohaka kahle. -Mahungu ya koka rinoko naswona ya tsakisa. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi kombisaka vutshila no twisiseka.	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokohaka hi ndlela yo ringanela. -Mahungu ya tsakisa naswona ya khorwisa. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi xi nga kahle swinene naswona xa twisiseka.	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokohaka hi ndlela ya le xikarhi. -Mahungu i ya le xikarhi kambe ya pfumala vuxokoxoko. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi enerisaka naswona xa twisiseka.	-Vundzeni i byo enela. Ku na ku kayivela ka nkhlukelano. -Mahungu ya tala ku fambelana na nhlokohaka, kambe ku na mbuyelelo wa timhaka. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana xo enela, xo twisiseka naswona xi na nkhlukelano.	-A hi minkarhi hinkwayo laha vundzeni byi twakalaka naswona byi pfumala nkhlukelano. -Mahungu lama boxiwaka a ma talangi naswona ku tale mbuyelelo wa timhaka. -Ku hava vumbhoni byo enela lebyi kombisaka leswaku xitsalwana xi kunguhatiwile/ mpfapfarhutiwile naswona xitsalwana a xi andlariwani kahle.	-Vundzeni bya huhula swinene naswona byi pfumala nkhlukelano. -Mahungu lama boxiwaka a ma tsakisa naswona ku tale ngopfu mbuyelelo wa timhaka. -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka leswaku xitsalwana xi kunguhatiwile/ mpfapfarhutiwile kambe xitsalwana xi andlariwile hi xi yimo xa le hansi.
RIRIMI, XITAYILI & KU HLELA Khodi: RXH (12 WA TIMARAKA)	10–12 -Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta. -Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi nkhaqato. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka i ya xi yimo xa le henhla. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokohaka hi ndlela yo hlawuleka. -Xitsalwana a xi na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	8½–9½ -Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi. -Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi mfanelo. -Kota ku katsa na ririmi ro gega hi mfanelo. -Tirhisa tindlela to hambanahambana ta mahlawulelo ya marito hi mfanelo. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokohaka. -Xitsalwana a xi na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	7½–8 -Vumbhoni byo kota ku lemuka matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta bya tikomba. -Ririmi na mahikahatelo swi tala ku va swi tirhisiwile hi mfanelo. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhlanyana. -Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka a ya fambelana na nhlokohaka. -Hi minkarhi yo tala xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokohaka. -Xitsalwana a xi talangi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	6–7 -Kota ku lemukanyana nkoka wa matirhiselo ya ririmi. -Matirhiselo ya ririmi i ya ntlovelo naswona mahikahatelo i ya le xikarhi. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le xikarhi. -Mahlawulelo ya marito i ya le xikarhi. -Hakanyingi xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokohaka. -Hambileswi xitsalwana xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xi pfa xi va na swihoxo.	5–5½ -Matirhiselo ya ririmi hi lamo enela. -Matirhiselo ya ririmi ya kayivela naswona minkarhi yin'wana mahikahatelo ya na swihoxo. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela yo enela. -Mahlawulelo ya marito i yo enela. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi kayivela nkhlukelano. -Hambileswi xitsalwana xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xi pfa xi va na swihoxo leswi nga erivaleni.	4–4½ -Matirhiselo ya ririmi i ya madyondza. -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo. -Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Mahlawulelo ya marito i ya madyondza. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwani hi mfanelo. -Hambiloko xitsalwana xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.	0–3½ -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile swinene. -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo swo tala. -Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Marito a ya hlawuriwi hi mfanelo. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwani hi mfanelo eka xitshuriwa hinkwaxo. -Hambiloko xitsalwana xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona a xi twisiseki.

Vundzeni bya papila leri a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntsariso

Phendla

XIVUMBEKO Khodi: X (6 WA TIMARAKA)	5–6 -Ku na nkholukelano eka malukelo ya nhlokomhaka. -Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma yo hlawuleka swinene. -Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi ndlela ya nkholukelano swinene. -Vulehi byi fambelana na swilaveko swa xitsalwana.	4½ -Ku na nkholukelano eka malukelo ya nhlokomhaka. -Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma swinene. -Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo swinene. -Vulehi hi lebyi faneleke.	4 -Malukelo ya timhaka to tala ya fambelana na nhlokomhaka. -Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela leyi faneleke. -Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo. -Vulehi hi lebyi faneleke.	3–3½ -Malukelo ya timhaka ya fambelana na nhlokomhaka. -Vuxokoxoko byin'wana byi andlariwile ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka. -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka. -Vulehi byi tala ku va lebyi faneleke.	2½ -Malukelo ya timhaka tin'wana ya fambelana na nhlokomhaka. -Ku na vuxokoxokonyana lebyi andlariweke hi ndlela leyi twisisekaka. -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka. -Xitsalwana xi lehe/ kome ngopfu.	2 -Malukelo ya timhaka tin'wana a ya fambelani na nhlokomhaka. -Minkarhi yin'wana vuxokoxoko bya huhula naswona hungu leri a ri vulaka a ri koti ku kumbeteleka. -Swivulwa na tindzimana i swa madyondza. -Xitsalwana xi lehe/ kome ngopfu.	0–1½ -Malukelo ya timhaka eka xitsalwana hinkwaxo a ya fambelani na nhlokomhaka. -Vuxokoxoko lebyi andlariweke bya huhula. -Swivulwa na tindzimana swi pfuvapfuvanile naswona a swi na nandzelelano. -Xitsalwana xi lehile/ komile ku tlula mpimo swinene.

XIYENGE XA B: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA (30)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka 80–100%	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla 70–79%	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanya 60–69%	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka 50–59%	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela 40–49%	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana bya madyondza 30–39%	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi 0–29%
VUNDZENI, NKUNGUHATO & XIVUMBEKO Khodi: VNX (20 WA TIMARAKA)	16–20 -Ku na vutivi byo hlawuleka ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano swinene naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hlantswekeke swinene no twisiseka. -U landzelerile milawu hinkwayo ya swilaveko swa xivumbeko naswona xitsalwambiko xi hlawulekile.	14–15½ -Ku na vutivi bya kahle swinene ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma naswona a nga tali ku huma emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle swinene no twisiseka. -U landzelerile milawu lexi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	12–13½ -Ku na vutivi bya kahle ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma kambe u pfa a humanyana emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokohhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle no twisiseka. -U tala ku landzelela milawu lexi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	10–11½ -Ku na vutivi bya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni kambe a swi onhi mungo wa mhaka. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano wa le xikarhi naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokohhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa le xikarhi no twisiseka. -Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa matsalelo.	8–9½ -Ku na vutivi byo enela ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mungo wa mhaka wu pfa wu nga twali. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano wo enela naswona ku na vuxokoxoko bya madyondza byo seketela nhlokohhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xo enela no twisiseka. -Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi swilaveko swa matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi nga lo tlangandla, erivaleni.	6–7½ -Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona minkarhi yin'wana mungo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi talangi ku va na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokohhaka. -Hambileswi nkunguhato/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwambiko a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ro Engetela ro Sungula naswona xitsalwambiko a xi andlariwanga kahle. -Xivumbeko a xi andlariwanga hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi kavanyetaka mungo.	0–5½ -Ku pfumaleka vutivi bya matsalelo ya switsalwambiko. -Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona minkarhi yin'wana mungo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxokonyana lebyi seketelaka nhlokohhaka. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto a swi andlariwanga hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hansu. -Xivumbeko a xi andlariwanga hi ndlela yo landzelela swilaveko swa matsalelo.

RIRIMI , XITAYILI & KU HLELA Khodi: RXH (10 WA TIMARAKA)	8–10 -Vulongoloxamarito byi endliwile hi nkhaqato na hi ndlela ya vutlhari swinene. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokohhaka. -Xitsalwambiko xi hava na xihoxo na xin'we hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	7–7½ -Vulongoloxamarito byi endliwile kahle swinene. -Ntivoririmi wu tala ku va wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku va swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokohhaka. -Xitsalwambiko a xi talelangi hi swihoxo hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	6–6½ -Vulongoloxamarito byi kahle naswona marito ya hlayeka kahle. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokohhaka. -Xitsalwambiko xi na swihoxonyana hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	5–5½ -Vulongoloxamarito i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkholuko wa mongo. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi ndlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi ndlela yo enela. -Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.	4–4½ -Vulongoloxamarito i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala. -Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Matirhiselo ya xitayili, thoni na rhejisitara swi pfa swi nga twisiseki. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo. -Xitsalwana xi komile/lehile swinene.	3–3½ -Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hanshi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wa lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwangi hi mfanelo. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala. -Xitsalwana xi komile/lehile swinene.	0–2½ -Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hanshi swinene naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokohhaka. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona xi hlanganisa nhloko. -Xitsalwana xi komile/lehile swinene.

XIYENGE XA C: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA (20)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka 80–100%	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla 70–79%	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana 60–69%	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka 50–59%	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela 40–49%	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana bya madyondza 30–39%	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi 0–29%
VUNDZENI, NKUNGUHATO & XIVUMBEKO Khodi: VNX (13 WA TIMARAKA)	10½–13 -Ku na vutivi byo hlawuleka ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkholukelano swinene naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpapfarhuto wu tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hlantswekeke swinene no twisiseka. -U landzelerile milawu hinkwayo ya swilaveko swa xivumbeko naswona xitsalwambiko xi hlawulekile.	9½–10 -Ku na vutivi bya kahle swinene ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma naswona a nga tali ku huma emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkholukelano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpapfarhuto wu tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle swinene no twisiseka. -U landzelerile milawu lexi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	8–9 -Ku na vutivi bya kahle ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma kambe a pfa a humanyana emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkholukelano naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokohhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpapfarhuto wu tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwana xa kahle no twisiseka. -U tala ku landzelela milawu lexi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	6½–7½ -Ku na vutivi bya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni kambe a swi onhi mongo wa mhaka. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkholukelano wa le xikarhi naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokohhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpapfarhuto wu tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwana xa le xikarhi no twisiseka. -Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa matsalelo.	5½–6 -Ku na vutivi byo enela ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka wu pfa wu nga twali. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkholukelano wo enela naswona ku na vuxokoxoko bya madyondza byo seketela nhlokohhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpapfarhuto wu tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwana xo enela no twisiseka. -Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi swilaveko swa matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi nga lo tlangandla, erivaleni.	4–5 -Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi tali ku va na nkholukelano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokohhaka. -Hambileswi nkunguhato/ mpapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwana a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ro Engetela ro Sungula naswona xitsalwana a xi andlariwanga kahle. -Xivumbeko a xi andlariwanga hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	0–3½ -Ku pfumaleka vutivi bya matsalelo ya switsalwambiko. -Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi na nkholukelano naswona ku na vuxokoxokonyana lebyi seketelaka nhlokohhaka. -Nkunguhato/ mpapfarhuto a swi andlariwanga hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hansi. -Xivumbeko a xi andlariwanga hi ndlela yo landzelela swilaveko swa matsalelo.

RIRIMI, XITAYILI & KU HLELA Khodi: RXH (7 WA TIMARAKA)	6–7 -Vulongoloxamarito byi endliwile hi nkhaqato na hi ndlela ya vutlhari swinene. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokohaka. -Xitsalwambiko xi hava na xihoxo na xin'we hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	5–5½ -Vulongoloxamarito byi endliwile kahle swinene. -Ntivoririmi wu tala ku va wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku va swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokohaka. -Xitsalwambiko a xi talelangi hi swihoxo hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	4½ -Vulongoloxamarito byi kahle naswona marito ya hlayeka kahle. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokohaka. -Xitsalwambiko xi na swihoxonyana hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	3½–4 -Vulongoloxamarito i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkholuko wa mongo. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi ndlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi ndlela yo enela. -Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.	3 -Vulongoloxamarito i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala. -Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Matirhiselo ya xitayili, thoni na rhejisitara swi pfa swi nga twisiseki. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo. -Xitsalwana xi komile/lehile swinene.	2½ -Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wa lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwangi hi mfanelo. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala. -Xitsalwana xi komile/lehile swinene.	0–2 -Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi swinene naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokohaka. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona xi hlanganisa nhloko. -Xitsalwana xi komile/lehile swinene.

MAAVELO YA TIMARAKA

XIYENGE XA A: XITSALWANA: 50 WA TIMARAKA

VUNDZENI NA NKUNGUHATO	(VN):	32
RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA	(RXH):	12
XIVUMBEKO	(X):	<u>06</u>
		50

XIYENGE XA B: XITSALWAMBIKO XO LEHA: 30 WA TIMARAKA

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX):	20
RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA	(RXH):	<u>10</u>
		30

XIYENGE XA C: XITSALWAMBIKO XO KOMA: 20 WA TIMARAKA

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX):	13
RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA	(RXH):	<u>07</u>
		20

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

XIYENGE XA A: SWITSHURIWA SWA SWITSALWANA

XIVUTISO XA 1

VADYONDZI VA NGA TSALA SWIN'WANA SWA LESWI LANDZELAKA:

1.1 Rendzodyondzo leri hi nga tshama hi ri teka.

Mukamberiwa u languteriwa ku hlamusela hi ta rendzodyondzo leri va nga tshama va va na rona.

- Siku ra rendzodyondzo.
- Ndhawu laha ku nga endzeriwa kona.
- Muxaka wa xifambo lexi nga tirhisiwa.
- Leswi va tiphiniseke xiswona.
- Leswi dyondziweke.

[50]

1.2 Nkarhi wu fikile leswaku tindzimi ta Vantima ti tirhisiwa tani hi tindzimi to dyondzisa no dyondza eswikolweni swa hina. Nyika vonelo ra wena hi mhaka leyi.

- Eka xitsalwana xo kombisa mavonelo mutsari u teka tlhelo kumbe vonelo ro karhi ra mhaka, kutani a kanela hi ku ri yimela kumbe ku seketela matwisiselo ya yena.
- Vadyondzi va ta twisisa tidyondzo hi ku olova.
- Vadyondzisi va ta oloveriwa eka madyondziselo.
- Vadyondzi va ta kuma vundzeni bya dyondzo handle ko rhangana hi ku hundzuluxela eka ririmi rin'wana.
- Ku ta tumbuluka mintirho yo hundzuluxa matsalwa.
- Swi ta antswisa mbuyelo wa vadyondzi.
- Tindzimi ti ta va ti ringanisiwile.

[50]

1.3 Kanela loko swi fanerile leswaku vantshwa va nghenelela eka timhaka ta tipolitiki.

Mukamberiwa u languteriwa ku kanela hi loko swi fanerile leswaku vantshwa va nghenelela eka timhaka ta tipolitiki.

Xitsalwana xa nkanelo xi hlamusela timhaka handle ko yima na tlhelo ro karhi kambe xi kanela matlhelo hinkwawo ya mhaka hi ku ringana.

Swi fanerile.

- Va na timfanelo.
- Hi vona varhangeri va mundzuku.
- Va ta dyondza tindzimi letinene ta maendlelo ya swilo.
- Va ta tiva swilaveko swa minhlangano ya vona ka ha ri na nkarhi.
- Va ta dyondzisiwa ku xixima varhangeri va vona.
- Va ta boxa miehleketo ya vona.
- Va ta amukela varhangeri va vona.

A swi fanelangi.

- Va lahleriwa hi nkarhi wo nghena xikolo.
- Va joyina minhlango yo karhi va nga swi ehleketangi kahle.
- Va nghenelela na le ka timhaka leti lavaka varhangeri.
- Va hlohletelana ku kokela etlhelo swi nga fanelangi.
- Va endla swilo hi ku sindzisa.

[50]

1.4 Tsala xitsalwana hi nkhuvo lowu u nga tshama a wu vona.

Mukamberiwa u languteriwa ku hlamusela swilo leswi a nga swi vona enkhubyeni.

Eka xitsalwana xo hlamusela mukamberiwa u hlamusela mhaka hi ndlela leyi nga ta endla leswaku muamukeri wa mahungu a twisisa mhaka ku fana na leswi mukamberiwa wa yona a yi twisisaka xiswona.

- Ndhawu, siku na nkarhi.
- Mavito ya vatekani.
- Maambalelo.
- Mintlangu.
- Swivulavuri swa siku.
- Marito ya mufundhisi.
- Ku ambexana swingwavila.
- Mimovha leyi va yi tirhiseke.

[50]

1.5 Leswi a ndzi ta swi endla loko a ndzo va murhangeri wa muganga wa ka hina.

Mukamberiwa u languteriwa ku nyika mianakanyo ya yena hi leswi a ta swi endla loko a ri murhangeri wa muganga wa ka vona.

- Vito ra ndhawu na muganga.
- Ku aka tindlu ta swisiwana.
- Ku phamela swisiwana.
- Ku aka swikolo.
- Tindhawu ta vuhungaseri.
- Ku lwa na vugevenga.
- Ku lwa vukungundzwana.

[50]

1.6 Xifaniso xa 1.6.1

Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso. Mukamberiwa a nga ha rungula/hlamusela/kanela/nyika vonelo na ku paluxa miehleketo ya yena.

Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso.

- Ku pfuna ka swifuwo hi tlhelo ro rima.
- Swibyariwa leswi byariwaka emasin'wini.
- Ntshovelo lowu pfunaka emindyangwini.
- Ku xanisiwa ka swifuwo.
- Ku antswisa marimelo.

Xifaniso xa 1.6.2

Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso.

- Maambalelo ya ndhavuko.
- Mincino ya ndhavuko.
- Tinxaka ta swiambalo swa ndhavuko.
- Mintlangu ya ndhavuko.
- Swakudya swa ndhavuko.
- Tinsimu ta ndhavuko.

Xifaniso xa 1.6.3

Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso.

- Tinxaka ta vuyimbeleri.
- Ku pfuna ka katara.
- Nqambhi yo karhi leyi a yi tivaka.
- Tinsimu to karhi leti a ti tivaka.
- Mphikizano wa tinqambhi.
- Mintlangu yo karhi ya vuyimbeleri leyi a nga tshama a yi hlalela. **[50]**

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 50

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA

XIVUTISO XA 2

XIVUMBEKO XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:

2.1 Papila ra xinghana

Mukamberiwa u languteriwa ku tsalela munghana wa yena a n'wi tivisa hi xintirhwana lexi a xi kumeke hi nkarhi wo wisa ka swikolo.

- Papila ra xinghana i papila leri munhu a tsalelaka munhu loyi a n'wi tivaka naswona ri vulavula hi timhaka ta vun'wini.
- Papila leri a ri na mafundza. Adirese na siku swi tsariwa eka tlhelo ra xinene ra papila.
- Eka papila ra xinghana ku tsariwa adirese yin'we ya mutsari.
- Xiloso ehansi ka adirese.
- Vito ra ndhawu na vhengele.
- Muxaka wa ntirho.
- Mali leyi a nga ta yi hola.
- Leswi a nga ta endla swona hi mali.
- Nsariso emakumu ka papila.

[30]

2.2 Mbulavulo

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala xipichi lexi a nga ta xi nyika exinkhubyanini xo tlangela makumentlhanu wa malembe yo velekiwa ka mutswari wa yena.

- Mbulavulo wa tsariwa kunene.
- Wu na manghenelo, miri na mahetelelo.
- Ndhawu siku na nkarhi.
- Mavito ya mutswari.
- Masiku ya yena ya ku velekiwa.
- Mintlangu leyi a yi ri kona.
- Tinyiko.

[30]

2.3 Inthavhiyu

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala inthavhiyu exikarhi ka mukamberi wa dyondzo na nhloko ya xikolo xa vona.

Inthavhiyu i mbhurisano exikarhi ka vanhu vambirhi laha ku nga na muvutisi na muhlamuri.

- Ku na tiinthavhiyu to hambanahambana, xik: ya ntirho, ya ku amukeriwa exikolweni na yo lava mahungu.
- Muvutisi u va a lulamisile nongonoko wa swivutiso.
- Swivutiso swi ta leteriwa hi muxaka wa inthavhiyu.

- Vito ra xikolo.
- Ndhawu laha xikolo xi kumekaka kona.
- Vito ra mukamberi.
- Xifundzha xa dyondzo laha mukamberi a tirhaka kona.
- Mbhurisano lowu nga va kona.

[30]

2.4 **Papila ra xikombelo xa ntirho na tsalwavutivisi/papila ra vutihlavuteri (CV)**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala tsalwavutivisisi/papila (CV) na papila ra xikombelo leswi a nga ta swi rhumela laha ku nga na xivandla xa ntirho lowu navetisiweke eka phephahungu.

Tsalwavutivisi ri fanele ku va na leswi landzelaka:

- Vuxokoxoko bya vun'wini
- Vuxokoxoko bya swa tidyondzo.
- Vuxokoxoko bya swa ntokoto.
- Vito ra phephahungu.
- Muxaka wa ntirho.
- Swilaveko.

[30]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30

XIYENGE XA C: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA

XIVUTISO XA 3

XIVUMBeko XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:

3.1 Khadi ra xirhambo

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala khadi ra xirhambo leri a nga ta ri rhumela vanghana va yena ku va kona eka xinkhubyana xo tlangela siku ra yena ro velekiwa.

Khadi ri fanele ku va na leswi landzelaka:

- Mavito ya lava va rhambiweke
- Tifonto to hambanahambana leti kombaka ntikelo lowukulu eka khadi.
- Nkarhi na ndhawu ya lomu xinkhubyana xi nga ta endleriwaka kona.
- Vuxokoxoko bya nkhuvo.
- Maambalelo.
- Nomboro ya riqingho ya vutihlanganisi.

[20]

3.2 Dayari

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala dayari leyi a nga ta yi landzelela eka masiku lama va nga ta va va ri eka rendzodyondzo ra masiku ya mune.

Dayari yi fanele ku va na leswi landzelaka :

- Ku komba ku kunguhatela migingiriko ya nkarhi lowu taka.
- Ku kombisa ndhawu, siku, nkarhi na lembe.
- Yi fanele ku komba timhaka ta nkoka.
- Yi fanele yi andlala vuxokoxoko bya migingiriko ya siku.

[20]

3.3 Swiletelo swa ndlela.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala swiletelo swa mafambelo ku suka exitichini xa bazi laha muendzi a nga ta chika kona ku ya fika laha muendzeriwa a tshamaka kona.

Swiletelo swi fanele ku va na leswi landzelaka:

- Ku kombisa mafambelo ku suka exitichini xa mabazi ku ya fika laha a tshamaka kona.
- Swiletelo swi fanele swi va hi ndlela leyi yi enerisaka ku endlela leswaku munhu loyi swi nyikiwaka yena a nga lahleki.
- Ku vula leswaku i mpfhuka wo tani hi kwihi (timitara kumbe tikhilomitara).
- Ku kombisa leswaku u ta hundza switarata swingani.
- Ku kombisa miako na switumbuluxiwa leswi a nga ta swi hundza, u vula na tlhelo leri swi nga ka rona.
- Ku tirhisa marito lama ya hlamuselaka matlhelo na timheho na mafambelo.
- Vadyondzi va nga ha dirowa mepe wa mafambelo ku katsa na nhlamuselo.

[20]

**NTSENGO WA XIYENGE XA C:
NTSENGO WA TIMARAKA:**

**20
100**